
 Prikaz

Ernesto Laclau The Rhetorical Foundations of Society

Verso, London i New York, 2014, 256 str.

Ernesto Laclau (1935-2014), poznat široj znanstvenoj javnosti po knjizi *Hege-
mony and Socialist Strategy: Towards a
Radical Democratic Politics* objavljenoj
u koautorstvu sa Chantal Mouffe, u po-
sljednijih se nekoliko godina spominje kao
autor čije su ideje udarile teorijske teme-
lje “novoj europskoj ljevici” poput grčke
Syrize i španjolskog Podemosa, te ponu-
dile alternativu propalom “trećem putu” i
Habermasovoj deliberativnoj formuli. (Od
brojnih tekstova koji problematiziraju tu
vezu navedimo dva čiji su naslovi dovolj-
no indikativni: *Why Ernesto Laclau is the
intellectual figurehead for Syriza and Po-
demos* Dana Hancoxa, *Guardian*, veljača
2015., te *Ernesto Laclau, inspireur de
Podemos* Razmiga Keucheyana i Renauda
Lamberta, *Le Monde diplomatique*, rujan
2015.). Svoju teoretsku vokaciju Laclau
crpi iz Gramscijeve koncepcije hegemo-
nije, Derridine dekonstrukcije, Lacanove
“ontologije manjka”, Foucaultove teori-
je diskursa te naslijeđa (post)struktura-
lističke lingvistike – nudeći pritom in-
terdisciplinarnu matricu čija je ambicija
reartikulirati logiku političkog djelovanja
i konstrukcije kolektivnih identiteta u hi-
storijskom kontekstu raspada realnog soci-
jalizma i dezorijentacije europske ljevice,

a za čiju analizu, tvrdi Laclau (i Mouffe),
“tradicionalne” marksističke kategorije vi-
še nisu dovoljne.

U zbirci tekstova *The Rhetorical Foun-
dations of Society*, objavljenoj uoči autorove
smrti, prikupljeno je devet Laclauovih
tekstova napisanih u rasponu od petnae-
stak godina (od 1996. do 2012.), a u ko-
jima se sažimlju ključna mjesta njegova
teoretskog zdanja (i sam naslov upućuje
na konstantnu preokupaciju njegove mi-
sli): odnos između jezika/diskursa, subjek-
tivnosti i političkog (pritom heideggerov-
skom terminologijom razlikujući između
politike kao ontičkog i političkoga kao on-
tološkog principa), a na način da je ono što
se pojavljuje kao “prisutno” u političkom
polju – poput Demokracije, Nacije, Klase,
pa čak i samoga koncepta Društva – uvijek
već ishod hegemonijske stabilizacije (dife-
rencijalnih) diskurzivnih elemenata i pro-
izvodnje pripadajućih subjektivnih pozicija.
Pritom Laclau odbacuje klasu kao središ-
nju kategoriju političke emancipacije i, či-
tajući Gramscija kroz prizmu dekonstruk-
cije i Althusserova strukturalizma, smatra
kako historijskom trenutku obilježenom
proliferacijom kolektivnih subjektiviteta
bolje odgovaraju teorijski pojmovi “kolek-
tivne volje” i “povijesnog bloka” (6-7). S
druge strane, za Laclaua, kao dijelom i za
njegove “učenike” sa Sveučilišta u Essexu
(Yannisa Stavrakakisa, Jacoba Torfinga,
Olivera Marcharta i dr.), ne postoji ne-
što takvo kao što je objektivno i konačno
značenje nekog političkog pojma (npr. de-
mokracije ili ljudskih prava), nego je ono
perpetuirano s obzirom na investiciju par-
tikularnih pozicija na prazno mjesto uni-
verzalnosti. Političko je polje stoga kon-
stituirano uspostavljanjem mreža značenja
čije su jamstvo i opstojnost omogućeni

“referencijom” na historijski specifične i kontingentne, ali uvijek već hegemonijski fiksirane (čvorišne) prazne/plutajuće označitelje (119, 121). U tom smislu, za Laclaua, konceptualna klarifikacija ne može poslužiti kao metodološko-epistemološki temelj društvenih znanosti, već mora biti kritički preispitana, ne dovodeći ni do čega drugoga nego do (akademskog) diskursa slijepog na vlastitu ideološku poziciju iskazivanja (odnosno, “zatvaranje” nekog pojma upućivanjem na njegove objektivne, esencijalne karakteristike gesta je koja u *konačni račun ne uračunava intervenciju onoga koji izvodi samo računanje*, kako bi to rekao Lacan).

U prvome poglavlju, odnosno tekstu *The Death and Resurrection of the Theory of Ideology*, Laclau se osvrće na krizu ideologije kao pojma i kritičko-analitičke kategorije: s jedne strane postmodernistički (i poststrukturalistički) etos nijeće ideologiji sposobnost da se ustanovi u odnosu na neku pretpostavljenu ne-ideologiju, dok, s druge strane, proliferacija kritike ideologije kao analitičkog oruđa dovodi do toga da odjednom sve postaje ideologija, te “umire kao rezultat vlastite imperijalne ekspanzije” (12). U polemičkom dijalogu sa Žižekom i Sorelom Laclau naglašava da odbacivanje kategorije “lažne svijesti” i nemogućnost iznalaženja metadiskurzivne pozicije ne povlače za sobom nužno i odricanje od mogućnosti kritike ideologije. Ako “kritika ideologije kao takve” nije moguća (13), ipak je moguće uspostaviti intra-ideološku kritiku onih diskurzivnih formacija organiziranih oko “iluzije punine i samo-transparentnosti” (15) u smislu da se činom kritike ne upućuje na neki pozitivni, “objektivni” sadržaj kojim se učinak ideologije razoružava, nego na ono što

u diskursu smjera neprepoznavanju vlastite nemogućnosti.

Sljedeća tri teksta – *On the Names of God, Articulation and the Limits of Metaphor* i *The Politics of Rhetoric* – zadiru u problematiku “imenovanja” kao političkog čina, odnosno ističu da logika hegemonije kao konstitutivna političkom polju funkcionira na način da ono što je imenovano nije tek reprezentirano, već je činom kontingentne artikulacije dovedeno do “egzistencije”: imenovanje ne reprezentira nešto što je već tamo, nego artikulira *to* od plutajućih označitelja koji prije toga čine nereprezentabilnu, heterogenu masu. Takva hegemonijska operacija u svojoj je suštini, tvrdi Laclau, retorička, odnosno konstituirana s obzirom na metonimijsko-metaforičku kristalizaciju (ili sedimentaciju) polja diskurzivnosti u kojem se kontingentna artikulacija preobražava u određene esencijalne ili univerzalne elemente koji potom zamagljuju tragove vlastite kontingencije i nestalne signifikacije (63). Pritom je nositelj univerzalnosti ili esencije jedan od članova skupa čiji je partikularni identitet rascijepljen između svoje partikularne pozicije i uloge reprezentiranja skupa kao cjeline (65). (Nešto slično sasvim je sigurno anticipirao već i Hobbes u svojem *Levijatanu*, smatrajući da “onaj pak tko treba vladati čitavom nacijom, taj mora čitati u samome sebi, ali ne ovoga ili onog pojedinog čovjeka, već ljudski rod”.) S druge strane, slijedeći Paula de Mana, Laclau inzistira da se značenje jezičnih elemenata uvijek konstituira s obzirom na “retorički milje” u kojem je nemoguće postići neposredan odnos između znaka i referenta (ili između označitelja i označenog), a na način da je takva nemogućnost već upisana u same temelje

društvenog čija je reprezentabilnost moguća tek pretpostavljajući gestu metaforičke totalizacije ili neke druge retoričke operacije (79-80, 98). Time se zaokružuje Laclauov post-fundacionalizam, a koji sjajno elaborira i Oliver Marchart u svojoj knjizi *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*: ne postoje objektivni temelji Društva na koje se možemo pozvati, nego je uvijek već riječ o nestalnim hegemonijskim konstrukcijama, “jezičnim igrama” i retoričkim sedimentacijama kojima se neka fundamentalna praznina ili izmješta ili briše tragove vlastite kontingencije, vezujući se uz neki “pozitivni” partikularni sadržaj, instituciju ili političku ličnost.

Peto poglavlje *Antagonism, Subjectivity and Politics* problematizira odnos između antagonizma kao središnje nemogućnosti oko koje je organizirana hegemonijska aktivnost i proizvodnje subjektivnih pozicija čija je karakteristika nefiksiranost i privremenost. Manjak konstitutivan identitetu kao takvom izmješten je s obzirom na partikularne “objekte” koji procesom sublimacije – a u čemu Laclau slijedi Lacanovu logiku *objet petit a* – postaju sposobni prisvojiti “funkciju reprezentacije odsutne punine zajednice” (121). Sublimnost takvih “objekata” – poput, primjerice, nacionalne zastave ili himne, kraljevog žezla ili krune, kulta ličnosti, manifesta ili pak figure Neprijatelja – postignuta je hegemonijskom investicijom, a ne s obzirom na neke “prirodne” karakteristike samog tog objekta. Pritom su, za Laclaua, takvi objekti istovremeno nemogući i nužni za funkcioniranje političke zajednice, a perpetuacija njihove funkcije omogućena je ideološkim mehanizmima naturalizacije i objektivizacije.

U šestom poglavlju *Ethics, Normativity and the Heteronomy of the Law*, kao i u osmom *An Ethics of Militant Engagement*, Laclau se dotiče odnosa između etike i normativnosti, smatrajući da su “redukcija politike na sadržaj određenog normativnog poretka i identifikacija etičkog s normativnim štetni za demokraciju”, dok, naprotiv, “distinkcija između etičkog i normativnog oslobađa i etiku i politiku od opasnosti totalitarističke fiksacije za neku apriorističku i sveobuhvatnu normativnost” (133). Takav odnos uzajamne rekonstitucije, za Laclaua, predstavlja suštinu društvenog života (136). Rasprava se nastavlja kritikom Badiouova pokušaja uspostavljanja etičkoga kroz političko-emancipacijski potencijal Događaja kao suprotstavljenog nekoj normativno determiniranoj Situaciji. Laclau smatra da nije moguće povući jasnu liniju razgraničenja između “čistog perioda Situacije” i “čiste intervencije Događaja”, nego je prije riječ o odnosu kontaminacije iz kojeg se onda može zaključivati o odnosu etičkog i normativnog (201).

Sedmo poglavlje *Why Constructing a 'People' Is the Main Task of Radical Politics* djelić je oštre polemike sa Slavojem Žižekom nastale kao reakcija na Laclauovu teoriju populizma izloženu u knjizi *On Populist Reason*. U nizu tekstova, od kojih je najznačajniji *Against the Populist Temptation*, Žižek napada Laclauov postmarksizam i odbacivanje klase kao privilegiranog agenta historijske promjene, te denuncira populističku logiku kao, u posljednjoj instanci, proto-fašističku. Laclau, nasuprot Žižeku i ostalim kritičarima postmarksizma poput Normana Gerasa ili Ellen Meiksins Wood, ističe da ustrajanje na kategoriji klase i klasnom sukobu kao centralnoj osi društvenog antagonizma onemogućuje

da se s teoretske razine obuhvati proliferacija identifikacijskih procesa i subjektivnih pozicija u (post)modernim demokratskim, ili demokraciji tendirajućim, društvima. Logika populizma, koja je za Laclaua intrinzična politici kao takvoj, pruža odgovor na pitanje kako se od heterogene mase zahtjeva, i partikularnih pozicija organiziranih oko tih zahtjeva, dolazi do “popularnih identiteta” kao što su nacionalni, demokratski, (neo)liberalni, socijalistički, ekološko-aktivistički, feministički itd. Određena društvena grupacija nije “homogeni referent”, već je njeno jedinstvo dano tek kroz “artikulaciju heterogenih elemenata” koji su populističko-hegemonijskom operacijom privremeno stabilizirani (148). Time Laclau želi reći da populistički i klasični identiteti nisu tek različite instance kolektivne identifikacije, nego dvije nesumjerljive koncepcije formiranja identiteta kao takvog (141).

U posljednjem poglavlju *Bare Life or Social Indeterminacy?* Laclau kritički preispituje poziciju Giorgija Agambena, naglašavajući nedosljednost u konceptualizaciji odnosa suverenosti i golog života, a na način da “rigidna opozicija” između to dvoje neizbježno uključuje pesimističnu pretpostavku o rastu totalitarne moći države i tendenciji potpune kontrole putem biopolitičke strukturacije društvenog života (213-215). Onome što vidi kao “naivni teleologizam” i “politički nihilizam” Laclau suprotstavlja gledište da je upravo goli život kao onaj život koji je isključen iz života zajednice mjesto konstrukcije hegemonijske opozicije i otpora dominantnom poretku. Ono što je za Agambena (barem kako tvrdi Laclau) mjesto na kojem se nemogućnost političkog (ili “duge pomrčine politike”, kako to Agamben kaže) ostvaru-

je proizvodnjom golog života, za Laclaua je upravo crta konstantne reartikulacije i reaktivacije antagonističkih odnosa konstitutivnih društvu kao takvom. Doduše, Laclauu bi se moglo prigovoriti da je njegova opaska o Agambenovom “nihilizmu” i “teleologizmu” upućena s obzirom na analizu tek dvije (iako centralne) knjige Agambenova opusa – *Homo Sacer: suverena moć i goli život* i *Izvanredno stanje* – dok bi uključivanje u analizu djela poput *La comunità che viene* (*The Coming Community*) ili *Mezzi senza fine. Note sulla politica* (*Means Without End: Notes on Politics*) moglo donekle ublažiti ili promijeniti takav zaključak.

Vedran Jerbić

Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Prikaz

Lara J. Nettelfield
i Sarah E. Wagner
Srebrenica nakon genocida

Institut za istoriju, Sarajevo, 2015, 347 str.

Iako je o genocidu u Srebrenici već napisan velik broj znanstvenih knjiga i tekstova te iako su događaji u Srebrenici iz srpnja 1995. godine bili u fokusu brojnih znanstvenih istraživanja, knjiga američkih znanstvenica Lare J. Nettelfield i Sare E. Wagner izdvaja se po svojem fokusu u koji one stavljaju ono što se dogodilo ‘nakon’ samog genocida, kao što govori i sam naslov knjige. Autorice se u ovoj vrlo dobro